

Alfa univerzitet, Beograd, Univerzitet u Beogradu,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju -
Centar za religijske studije, Beograd

DOI 10.5937/kultura1237340P
UDK 17.026:2-726.6

originalan naučni rad

LIČNI INTERES I MORALNA MOTIVACIJA VERNIKA

Sažetak: *U ovom radu razmatram jedan važan prigovor moralnoj motivaciji vernika. Reč je o prigovoru da je njihovo delanje motivisano ličnim interesom, odnosno ličnim spasom. Takva motivacija se ponekad naziva i sebičnom. Tim povodom ukazujem na distinkciju između ličnog interesa i sebičnosti. Podsećam da se kritika ličnog interesa kao moralne motivacije vernika pojavljuje već unutar samih tradicija velikih svetskih religija. Zatim argumentujem da se i neki savremeni oblici sekularne etike, čak i na najvišim stupnjevima, još uvek pozivaju na izvestan oblik ličnog interesa.*

Ključne reči: *lični interes, moralna motivacija, religija, etika*

Prigovara se motivaciji verujućih da budu verujući¹. Prigovora se njihovoj motivaciji za moralno ponašanje. U njihovim motivima se ukazuje na lični interes. Ovo prigovaraje nije bez osnove. Naprotiv. Ono ima znatnu težinu.

Neki filozofi kombinuju razmatranje moralne i religijske motivacije vernika. Iako one svakako nisu isto, i mada ih je uglavnom važno razlikovati, ponekad za tim i nema neke potrebe. U ovom tekstu ću razmotriću prigovor o ličnom interesu vernika, polazeći od onog oblika koji je izložio Mihailo Marković.

U knjizi *Sloboda i praksa* on na jednom mestu piše da “(...) na glinenim nogama počiva svaki onaj moral čiji je osnovni motiv ponašanja lični spas...”². Marković negativno vrednuje „lično

1 Rad je završen kao deo projekata br. 179064 i 43007 koje finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije. Prva verzija teksta izložena je u obliku predavanja koje je održano u okviru Naučne tribine Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu 30. aprila 2008. godine.

2 Marković M., *Sloboda i praksa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997, str. 271.

investiranje“³, odnosno ona dobra dela i molitve čija je svrha „(...) eventualno postizanje milosti strašnog strogog oca, sve-moćnog i osvetoljubivog gospodara“⁴. Jedan intervju objavljen pet godina kasnije vraća se na ovu temu. Upitan da pojasni ovu ocenu, Marković je brigu za sopstveno spasenje okarakterisao još i kao sebičnu. Navodim njegov odgovor:

“Na jednom skupu Kruševačke filozofske škole naš uvaženi psihijatar i teolog, akademik Vladeta Jerotić je izrekao nešto što je veoma blago zvučalo, ali je po sadržaju bilo veoma arogantno, naime, da je moral moguć samo na osnovu vere, i da nijedan ne-vernik u suštini ne može biti moralan. Uvek su me vređale takve diskriminacije – u ime religije ljubavi, tj. hrišćanstva. Odgovorio sam nešto u smislu teksta koji citirate i koji je našao mesta u knjizi koju sam tada pisao (*Sloboda i praksa*, 1997).

Negacija moralnosti ljudi koji nisu religiozni je, pre svega, empirijski grubo neistinita. Verujem da je svako u svom životu sreo ljude koji su duboko moralni iako su ateisti ili agnosticici. Kao što je svako sreo i izrazito nemoralne ljude koji veruju, idu u crkvu ili čak nose sveštenečke mantije.

U stvari, pravi motiv da čovek bude moralan ne može biti sebična briga o svom ličnom spasu, pogađanje s Bogom preko molitvi, stalnog kajanja i tzv. dobrih dela koja se ne čine da se pomogne drugom već lično sebi. Pravi motiv moralnog ponašanja, bez obzira na nečiju veru, jeste briga o zajednici, ljubav prema drugom čoveku, nesebično angažovanje za dobro protiv zla. Ne morate da verujete da bi ste se za to angažovali“⁵.

Nisam prisustvovao pomenutom skupu i ne znam kontekst u kome je profesor Jerotić govorio, ali bih rekao da je shvatanje po kome je moral moguć samo na osnovu vere *prima facie* ne-uverljivo. Moral je moguć na različitim osnovama. Preciznije: moralno ponašanje može da ima različite motivacione osnove, a religijska vera je samo jedna od njih. Možda takvo shvatanje ne bi bilo inkompatibilno ni sa učenjem Svetog Maksima Ispovednika. Da religijska vera, po njemu, nije jedini uzrok zbog kojeg duša prestaje da greši vidi se iz jedne od njegovih *400 glava o ljubavi*:

3 Ibid.

4 Ibid. Otac je, kako mi izgleda zbog naglašavanja zastrašujućih aspekata u Markovićevom opisu, takođe predmet negativnog vrednovanja. Ili možda izvesnog antagonizovanja.

5 Milenković P., Filozofija kao način života: razgovor sa Mihailom Markovićem, *Teme* 3, 2002, str. 456.

“Duša prestaje da greši iz ovih pet uzroka: ili zbog straha od ljudi, ili zbog straha od suda (Božjeg), ili zbog buduće nagrade, ili iz ljubavi prema Bogu, ili, na kraju, zbog griže savesti”⁶.

Ako Maksimovih pet razloga zbog kojih duša prestaje da greši protumačimo *mutatis mutandis* kao pet moralnih pokretača, onda vidimo da je barem jedan od njih (prvi) potpuno nezavistan od religijske vere, a izvesna autonomija bi se mogla pronaći i u petom⁷.

A sada o primedbama Mihaila Markovića. Religijska misao pokušava da se uhvati u koštac sa primedbama kao što je ova koju je pomenuo - da ima ljudi koji su duboko moralni iako su ateisti ili agnostici, odnosno da ima izrazito nemoralnih ljudi među vernicima, čak i onima koji nose sveštenečke mantije. Neki savremeni teolozi ne osporavaju samo zapažanje. Bio sam na predavanju Mitropolita Pergamskog Jovana Zizjulasa održanom na Pravoslavnom Bogoslovskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 24. 09. 2004, na kome je on rekao de je uvek u istoriji bilo i biće boljih ljudi nego što su hrišćani.

Prigovor upućen moralnoj motivaciji vernika – da pravi motiv da se bude moralan ne može biti sebična briga o svom ličnom spasu – veoma je ozbiljan⁸. Tu bi se mogla napraviti razlika na dva aspekta. Prvi bi bio odnos osobe i zajednice. Drugo pitanje je konceptualno: da li je lični interes isto što i sebičnost.

Iako to ovde i nije od presudnog značaja, istakao bih distinkciju između ličnog interesa i sebičnosti, koju Marković ne pravi. Neke radnje, motivisane ličnim interesom, očigledno možemo nazvati sebičnim, ali za neke to nije tako jednostavno ustvrditi. Da ovo međutim nikako nije tek neki Markovićeve previd, upečatljivo pokazuje primer Pitera Singera (Peter Singer), u čijim radovima tematizovanje opozicije između sopstvenog interesa i etičkog ponašanja igra naglašenu ulogu, a što ga ipak ne sprečava da izraze „lični interes” i „sebičnost” upotrebljava istoznačno.⁹

Meni izgleda da razlika ipak postoji i da je moralno relevantna. Moguće je naime zamisliti da neko učini nešto iz ličnog interesa, a da u tome ne bude ničega za osudu.

6 Maksim Ispovednik Sv., *Izabrana dela*, Eparhija raško-prizrenska, Prizren 1997, str. 78.

7 Pod moralnim pokretačem imam u vidu moralnu motivaciju: držim da je biti motivisan da se nešto uradi isto što i biti pokrenut da se to uradi. Za suprotan stav upor. Parfit. D., *Reasons and Motivation*, Proceedings of the Aristotelian Society, *Supplementary Volume*, Vol. 71, 1997, str. 100.

8 Izgleda da i Vladeta Jerotić smatra da je briga za lični spas sebična. Upor. Jerotić V., *Psihološko i religiozno biće čoveka*, Beseda, Novi Sad 1994, str. 157.

9 Singer P., *How are we to live? Ethics in an Age of Self-Interest*, Random House Australia, Australia 1997, str. 279.

Na primer, obratimo pažnju na sledeću situaciju: vraćajući se iz škole, Marija je ogladnela pa je svratila u pekaru i kupila sebi kiflu. Mogli bismo da kažemo da je Marijino delanje motivisano interesom da utoli sopstvenu glad, pa je utoliko ono motivisano ličnim interesom. Složićemo se da ovakvo Marijino delanje i njen motiv nikako ne mogu biti za osudu.

Pogledajmo drugi slučaj. Drugarica koje je zaboravila tog dana užinu kod kuće, zamolila je Anu, koja je imala sto dinara, da joj pozajmi trideset dinara za kiflu. Ana je međutim naumila da sebi za užinu kupi kiflu a za preostali novac da kupi sedam samolepljivih sličica koje je skupljala. Pošto nije želela da se tog dana odrekne maksimalnog broja sličica, odbila je da drugarici iz odelenja pozajmi novac. Očigledna je razlika između Marijinog i Aninog postupka: za prvi bi smo mogli da kažemo da je motivisan ličnim interesom, a za drugi da je motivisan sebičnošću. Delanje iz sebičnih motiva uvek je za osudu, što međutim nije slučaj i sa delanjem iz ličnog interesa. Već u običnom jeziku, izraz „sebičnost” uključuje delanje iz sopstvenog interesa, ali uz zanemarivanje interesa drugih, bez obzira na interes drugih, uz bezobzornost prema drugima. Sa druge strane, čini mi se da izraz „lični interes” nema nužno ovu konotaciju nezavisno od konteksta. U nekim kontekstima njime se označava nešto što je moralno za osudu: „Pretvarao se da to radi zbog njih, a zapravo je to radio iz ličnog interesa”. U nekim kontekstima izraz može da bude neutralan („Pošto je usput ogladnela, svratila je u pekaru i kupila kiflu”), a može se upotrebljavati i u afirmativnom kontekstu („Pošto se skoro sasvim oporavio, on je ponovo sposoban da vodi računa o svom ličnom interesu”). U ovakvim kontekstima reći da je nečije delanje motivisano ličnim interesom isto je što i reći da je motivisano brigom o sebi.¹⁰

Izgleda mi da je ovo dovoljno da se uoči moralno relevantna razlika između onoga što podrazumevamo pod izrazom „sebičnosti” i onoga što podrazumevamo pod izrazom „lični interes”. Što se tiče kritike ličnog interesa u religijskom životu, navešću pregnantnu i sažetu verziju ove kritike koju je formulisao Tolstoj: „Ako služiš Bogu radi večnog blaženstva, onda služiš sebi, a ne Bogu”¹¹. Ova upečatljiva kritika egoizma u religijskom životu formulisana je iznutra.¹²

10 Naročito je Fuko bacio svetlo na strukture samoodnošenja koje su se od grčke i rimske antike razvijale pod oznakom „brige o sebi”. Upor. Fuko M., *Hermeneutika subjekta: predavanja na Kolež de Fransu 1981 – 1982. godine*, Svetovi, Novi Sad 2003.

11 *Put u život: zbornik mudrosti* / sastavio Lav Tolstoj, Kultura, Beograd 1990, str. 10.

12 Sa druge strane, u etičkom mišljenju Bernarda Vilijamsa (Bernard Williams), koji je bio ateista, prigovor o egoističkoj motivaciji upućen religijskim

Marković motivu brige za lični spas protivstavlja motiv brige o zajednici, ljubavi prema drugom čoveku i nesebičnom angažovanju za dobro protiv zla. Pritom dodaje da ne morate da verujete da biste se za to angažovali. Pa ipak, u izvesnom smislu upravo morate da verujete da biste se za to angažovali – barem da verujete da je to nešto vredno angažovanja. U ovom bi smislu shvatanje da je moral moguć samo na osnovu vere bilo potpuno plauzibilno.

Verujem da bi se lako moglo pokazati hrišćansko poreklo pojma zajednice koji je posebno razrađivan upravo unutar crkvene dogmatike, utoliko bi se čak moglo govoriti o sekularizaciji ovog pojma u Markovićevom argumentu. Što se tiče motiva “ljubavi prema drugom čoveku”, njegovo biblijsko poreklo nije čak ni potrebno dokazivati. Ovo međutim ne treba shvatiti kao obeznaživanje Markovićevog argumentovanja, već kao nedoumicu povodom argumentativne strategije koja kritiku hrišćanskog morala sprovodi ukazivanjem na navodno konkurentske vrednosne norme, jer one zapravo svoj koren imaju u hrišćanstvu. Jedna po svom poreklu biblijska strategija kritike, čini mi se da bi bila daleko efektivnija: to bi bila kritika faktičke moralnosti crkve zbog izneveravanja temeljnih moralnih normi za koje se na rečima zalaže. Međutim, čak i ovako kako je formulisana, Markovićeva kritika ne zvuči toliko kao spoljna kritika, koliko kao glas unutar jednog porodičnog spora. (Ako neko baš pita o kojoj porodici je tu reč, odgovaram da je reč o porodici judeohrišćanske moralnosti).

Kako god se postavili prema uverljivosti distinkcije između sebičnosti i ličnog interesa, osuđivanje ličnog interesa kao moralne motivacije, pojavljuje se već unutar samih religijskih tradicija. Pitanje je međutim do koje mere je tako nešto moguće u nereligijskoj moralnosti. Čak i ono što Kolberg (Lawrence Kohlberg) naziva postkonvencionalnim nivoom moralne svesti, po Habermasu (Jürgen Habermas) potrebuje jedan dopunski princip koji bi se sastojao u tome da ličnost ne može sebe da poštuje ako ne postupi u skladu sa postkonvencionalnim moralom:

“Postkonvencionalni stupanj moralne svesti zahteva dopunu kroz prosvetljeno egzistencijalno samorazumevanje po kome ja sebe mogu *poštovati* kao nekoga ko u pravilu čini to što takođe smatra moralno ispravnim”¹³.

učenjima čiji su etički razlozi sankcionisani pretnjom kazne ili obećanjem nagrade, ne smatra se dovoljnom osnovom da bi se takva učenja učenja odbacila Upor. Williams B., *Ethics and the Limits of Philosophy*, Routledge 2006, str. 32.

13 Habermas J., Smisao „poslednjeg utemeljenja“ u moralnoj teoriji (odgovor Apelu), *Srpska politička misao* vol 3, 3-4, 1996, str. 118.

Moralna motivacija zasnovana na samopoštovanju se, na kraju krajeva, ipak svodi na jedan oblik ličnog interesa. Moglo bi se obrazlagati da je taj lični interes zapravo idealni interes u Veberovom (Max Weber) smislu, ali to ne umanjuje sasvim težinu prigovora. Međutim, u različitim religijama, ne samo avramovskim, došlo se do shvatanja da stvarno služenje Bogu i istinski moral postoje od trenutka kada je lični interes prevaziđen. Takva shvatanja mogu se naći u mističkim tradicijama judaizma, hrišćanstva, islama ili hinduizma.

Vratimo se ponovo na navedeni stav svetog Maksima Ispovednika. Originalni kontekst ovog iskaza (ove “glave”) svakako treba tražiti u shvatanju o stepenovanom razvoju od straha do ljubavi. Izgleda da bi impuls za ovo shvatanje u hrišćanstvu mogao da bude identifikovan u Prvoj Sabornoj poslanici Svetog Apostola Jovana Bogoslova:

„I mi smo poznali i povjerovali ljubav koju Bog ima prema nama. Bog je ljubav, i koji prebiva u ljubavi, u Bogu prebiva i Bog u njemu. Time se ljubav pokazala savršenom u nama, da bismo imali smjelosti na Dan suda; jer kao što je On i mi smo u ovome svijetu. U ljubavi nema straha, nego savršena ljubav izgoni strah napolje; jer je u strahu mučenje, a ko se boji nije se usavršio u ljubavi“¹⁴.

Naime, nadovezivanje na iskaz “savršena ljubav izgoni strah” iz ove poslanice, i njegovo tumačenje u smislu stepenovanja razvoja od straha do ljubavi može se, koliko mi je poznato, najranije datirati u jednoj izjavi koja se pripisuje avi Antoniju. Ona glasi: “Ja se više ne plašim Boga, nego ga ljubim”¹⁵. Kasniji razvoj ovog shvatanja možemo pratiti preko Svetog Vasilija Velikog i Svetog Grigorija Bogoslova (a njegov komentator je bio i Maksim Ispovednik), pa do Svetog Jovana Lestvičnika i dalje.

Evo šta kaže Grigorije Bogoslov u Besedi na Sveto Krštenje:

“Znam da postoji tri reda spasavanih: ropstvo, najamništvo, si-
novstvo. Ako si rob, boj se kazni; ako si najamnik, gledaj samo da primiš (platu). A ako si iznad njih i sin si (Božiji) uspoštuj Ga kao Oca. Delaj dobro jer je dobro Ocu se pokoravati, makar i ne dobio ništa (za nagradu). To je plata – Ocu darivati”¹⁶.

Na shvatanje o stepenovanju moralnog razvoja od straha do ljubavi, Maksim Ispovednik se eksplicitno nadovezuje na dru-

14 1 Jn. 4, 16-18.

15 O avi Antoniju, *Starečnik*, Beseda, Novi Sad 2000, str. 56.

16 Grigorije Bogoslov, Sveti, Beseda 40: Na Sveto krštenje, u: *Praznične besede*, Grigorije Bogoslov Sveti, Manastir Hilandar, Manastir Ostrog, Manastir Tvrdoš, Bratstvo Sv. Simeona Mirotočivog, Sveta Gora, Ostrog, Trebinje, Vrnjačka Banja 2001, str. 99.

gim mestima. Tako se u *Poglavljima o teologiji i ikonometriji ovaploćenog sina Božijeg* može pročitati sledeće:

„Strah od pakla čini da početnici beže od zla, naprednijima se daruje želja da dobrim delanjem zadobiju nagradu, dok tajna ljubavi, kod onih što slepi su za sve niže od Boga, uznosi u iznad stvorenog. Samo one koji su slepi za sve od Boga niže Gospod umudruje, pokazujući im (ono što je od svega) svetije“¹⁷.

Ovo ukazuje na idejno okruženje iz kojeg izvire i ranije citirano Maksimovo poglavlje o ljubavi. Ono ne isključuje čitanje Maksimove „glave“ kao ukazivanje na pet nezavisnih motiva. Međutim, ovaj izvorni kontekst ukazuje da su u patrističkom mišljenju motivi straha od kazne i želje za nagradom priznati kao legitimni, ali ne i najviši oblici moralne motivacije. Najviši oblik je više nezavistan od ličnog interesa nego u pomenutom slučaju sekularne etike.

LITERATURA:

Starečnik, Beseda, Novi Sad 2000.

Sveto pismo: Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista, treće ispravljeno izdanje, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1997.

Grigorije Bogoslov Sv., Beseda 40: Na Sveto krštenje, u: *Praznične besede*, Grigorije Bogoslov Sv., Manastir Hilandar, Manastir Ostrog, Manastir Tvrdoš, Bratstvo Sv. Simeona Mirotočivog, Sveta Gora, Ostrog, Trebinje, Vrnjačka Banja 2001.

Fuko M., *Hermeneutika subjekta: predavanja na Kolež de Fransu 1981 – 1982. godine*, Svetovi, Novi Sad 2003.

Habermas J., Smisao „poslednjeg utemeljenja“ u moralnoj teoriji: odgovor Apelu, *Srpska politička misao*, vol 3, 3-4, 1996, str. 115-125.

Jerotić V., *Psihološko i religiozno biće čoveka*, Beseda, Novi Sad 1994.

Maksim Ispovednik Sv., *Izabrana dela*, Eparhija raško prizrenska, Prizren 1997.

Maksim Ispovednik Sv., Poglavlja o teologiji i ikonometriji ovaploćenog sina Božijeg, u: *Gnostički stoslovi*, Maksim Ispovednik Sv., Društvo Istočnik, Beograd.

Marković M., *Sloboda i praksa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997.

Milenković P., Filozofija kao način života: razgovor sa Mihailom Markovićem, *Teme* 3, 2002, str. 449-462.

¹⁷ Maksim Ispovednik Sv., Poglavlja o teologiji i ikonometriji ovaploćenog sina Božijeg, u: *Gnostički stoslovi*, Maksim Ispovednik Sv., Društvo Istočnik, Beograd, str. 67.

Parfit. D., Reasons and Motivation, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume, Vol. 71, 1997, str. 99- 130.

Singer P., *How are we to live? Ethics in an Age of Self-Interest*, Random House Australia, Australia 1997.

Tolstoj L., *Put u život: zbornik mudrosti*, Kultura, Beograd 1990.

Williams B., *Ethics and the Limits of Philosophy*, With a commentary on the text by A.W. Moore, Routledge 2006.

Aleksandar Prnjat

Alfa university, Belgrade, University of Belgrade,
Institute for Philosophy and Social Theory,
Center for Religious Studies, Belgrade

SELF - INTEREST AND MORAL MOTIVATIONS OF BELIEVERS

Abstract

In this paper, I consider an important objection to moral motivation of believers. It is the objection that their acts are motivated by self-interest, i.e. their personal salvation. Such motivation is sometimes identified as selfish. Therefore, I demonstrate the distinction between self-interest and selfishness. I would like to remind the reader that the critique of self-interest as moral motivation of believers appears within the very traditions of the major world religions. Then, I argue that some contemporary forms of secular ethics, even at the highest levels, still refer to a certain form of self-interest.

Key words: *self-interest, moral motivation, religion, ethics*